

BİREYSEL VE TOPLUMSAL GERÇEKLİKTEN, SOSYAL MEDYANIN SANALLIĞINA: BİREYSEL VE KOLEKTİF KİMLİKLERİN ANLAMSAL VE İŞLEVSEL DEĞİŞİMİ

Saniye VATANDAŞ¹

Öz

Kimlik, günümüz dünyasının en popüler terimlerinden birisidir. Psikik ve toplumsal bilimlerin önemli konu başlıklarından birisidir. Herhangi birey veya toplum kesiminden bahsedilirken, muhakkak kimlikten de bahsediliyor. Birey veya toplum kesimi kimlik ile tanımlanıyor ve tüm diğer birey veya toplum kesimlerine göre konumlandırılıyor. Bu durum özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısında söz konusu oldu. Kimlik, bu zaman diliminde insan ve toplum ile ilgili konularda en temel terimlerden, konuşma ve yazıların en önemli referanslarından birisi haline geldi. İnternet teknolojisi ile daha da popülerleşti. Sadece işlevsel yönüyle değil, aynı zamanda anlamsal boyutu ve yapısıyla da alakalı olarak popülerleşti. Çünkü kimlikler bireysel ve toplumsal gerçeklikten sıyrılıp, hızlı sanallaşılıyor; bireysel ve kolektif bir gerçeklikten dijital iletişim mecralarında yeni nitelikler ve işlevler kazanıyor. Bu inceleme, bireysel ve kolektif kimliklerin bireysel ve toplumsal gerçeklikten sanallığa dönüşümünün faktörlerini ve söz konusu değişim sürecinin işleyiş tarzını konu edinmektedir. Bireysel ve kolektif kimliklerdeki anlamsal ve işlevsel değişim, incelenen konunun eksenini oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bireysel Kimlik, Kolektif Kimlik, Sosyal Medya, Sanallaşma.

---

¹ Dr. Öğretim Görevlisi, Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi-Isparta, saniyevatandas@isparta.edu.tr,
ORCID:0000-0002-3646-9332

Virtualization Of Identity In Social Media Channels

(From Individual and Social Reality to the Virtuality of Social Media: Semantic and Functional Change of Individual and Collective Identities)

Abstract

Identity is one of the most popular terms in today's world. It is one of the important topics of psychic and social sciences. When any individual or a part of society is mentioned, identity is definitely mentioned too. An individual or a part of society is defined by identity and is positioned according to all other individual or social sections. This occurred in the second half of the 20th century in particular. Identity became one of the most basic terms of the issues related to man and society, and one of the most important references in speech and writing in this period. It became even more popular with internet technology not only in terms of its functional aspect but also its semantic dimension and structure. It is because identities are being stripped of individual and social reality and becoming virtual very fast; they are acquiring new qualities and functions in digital communication channels from an individual and collective reality. This study deals with the factors of the transformation of individual and collective identities from individual and social reality to virtuality, and the way this process of change works. Semantic and functional change in individual and collective identities constitutes the axis of the issue that is examined.

Keywords: Individual Identity, Collective Identity, Social Media, Virtualization.

GİRİŞ

Kimlik, günümüz dünyasında Psikoloji gibi bireyle ilgili bilimlerden, Sosyoloji, Antropoloji, Siyaset Bilimi gibi toplumsal yapıyla ve toplumsal yaşamla ilgili bilimlere varıncaya kadar birçok farklı bilimsel alanda merkezi konuma sahip bir terim haline gelmiş bulunuyor. Her zaman her bireyin veya grubun en az bir kimliği olmuştur. Birey veya grup, kimliği ile anlam kazanmış ve bu anlam üzerinden ilişkilerini şekillendirmiştir. Ancak kimlik, hiçbir zaman sosyal bilimlerde, gündelik politikalarda ve dolayısıyla gündelik yaşamda 20. yüzyılın ikinci yarısındaki kadar temel konumda yer almamıştır. Üstelik bireysel ve toplumsal bilimlerdeki önemi her geçen gün daha da artmaktadır. Nesnesi birey veya toplum olan

akademik bir araştırma veya raporda, yahut politik bir konuşmada şu veya bu şekilde de olsa kimlik muhakkak dile getiriliyor. Bireysel veya toplumsal konular izah edilirken, bölgesel veya küresel problemler açıklanırken muhakkak kimliğe birçok defa atıfta bulunuyor. Fiili savaşlar, ideolojik çatışmalar, fikri tartışmalar kimlik üzerinden yürütülüyor. Teknolojinin insan yaşamına etkisi, insan bireyinin günlük rutinleri bir şekilde de olsa kimlik ile ilişkilendiriliyor. Bireyler veya gruplar arası ilişkiler veya bu ilişkileri şekillendiren ölçü ve kaideler kimlikten ayrı ele alınmıyor ve hatta alınamıyor. Ailede eşlerin birbirleriyle olan iletişimleri, bireylerin diğer insanlarla ve eşyayla ilişkileri dile getirilirken kimlik hep eksende yer alıyor. İki yüzyıldır varlığını devam ettiren ve adeta katılmış homojen ulus-devlet yapılarının gevşemesiyle birlikte başta Balkanlar, Kafkaslar olmak üzere dünyanın daha birçok bölgesinde etnik aidiyet temelinde ortaya çıkan ulusçuluklardan, küreselleşmeden veya postmodern durumlardan söz ederken kimlik bir şekilde de olsa hep gündemdeki önemli konumunu” korumaktadır. Bu bağlamda genel ismiyle dijital iletişim teknolojisi, özel olarak da internet teknolojisi ile kimliğin gündemdeki yeri daha da büyümüş ve güçlenmiştir. Bireysel veya toplumsal konularla uzmanlık düzeyinde ilgilenenler açısından kimliğin anlam ve işlevinin yanı sıra internet sebebiyle anlam ve işlevinde gerçekleşen değişim, özel bir ilgi ve araştırma konusu haline geldi. Çünkü kimlikler bireysel ve toplumsal gerçeklikten sıyrılıp, hızlı sanallaşılıyor; bireysel ve kolektif bir gerçeklikten internetin iletişim mecralarında yeni nitelikler ve işlevler kazanıyor.

I. KİMLİK

Günümüz dünyasının en popüler terimlerinden birisi olan ve popülerliği gün geçtikçe daha da artan kimlik nedir? Kimlik hangi işlev veya işlevleri yerine getirmektedir? Bu konuda genel ve temel sayılabilecek bir bilgiye sahip olmak için öncelikle genel sözlükleri dikkate almak iyi bir başlangıç noktası olabilir. Türk Dil Kurumu'nun Türkçe sözlüğünde kimlik ile ilgili tanım şöyledir (Türkçe Sözlük, 2011): '1- Sosyal bir varlık olarak insana özgü olan belirti, nitelik ve özelliklerle, birinin belirli bir kimse olmasını sağlayan şartların bütünü; 2- Kişinin kim olduğunu tanıtan belge, hüviyet; 3- Herhangi bir nesneyi belirlemeye yarayan özelliklerin bütünü'. Psikoloji Sözlüğündeki kimlik tanımlamasına gelince, tanım şu şekildedir (Masaroğulları & Koçakgöl, 2011): 'Kişinin kendini nasıl tanımladığını, ilgilerini, değerlerini, algılarını, hedeflerini, motivasyonlarını ve özelliklerini içine alan kavram. Kimlik, kişinin deneyimlerinden, cinsiyetinden, etnik kökeninden, toplumsal konumundan ve bunun gibi sayısız faktörden etkilenerek şekillenir', Kilim, Felsefe sözlüğünde ise şu şekilde tanımlanmıştır: (Cevizci, 2011): 'Kişinin toplumsal, politik, kültürel varlığını tanımlayan, ona

farklılık ve belirlilik kazandıran, varoluşuna anlam yükleyen yapı ya da nitelik’, Dünya çapında ünlü The Oxford English Dictionary’nin ‘kimlik’ tanımlaması ise şu şekildedir ([Edmund vd. 2004](#)): ‘1- Öz, bileşim, tabiat, özellikler veya esas olan belirli nitelikler bağlamında aynı olma durumu veya hali; mutlak veya özde yer alan aynılık durumu, birlik; 2- Bir bireyin veya bir şeyin her vakit ve her halde aynı olma durumu; bir bireyin veya bir şeyin kendisi olma esası ya da varlıksal hakikati; bireysel olma durumu, kişilik; kişisel veya bireysel varlık hali; 3- Her zaman bizzat kendisinin aynısı olma durumu’. Yine diğer ünlü sözlüklerden birisi olan The Penguin Dictionary of Psychology’de ise kimlik şöyle tanımlanmıştır: ‘1- Kişiliği temel alan çalışmalarda, bir kişinin esas, her zaman devam eden benliği, birey olarak herhangi bir şahsın öznel ve içsel hali. Bu bağlamdaki anlamı ile kimlik, cinsiyet-rol kimliği, etnik kimlik veya grup kimliği vasıflarında bir anlam kazanmaktadır, 2- Mantıkta, bir kıyasta doğruluk durumunu farklılaşmadan birbirinin yerini alabilen iki ya da daha fazla sayıdaki faktör arasında yer alan ilişki, 3- Sözcüğün genel anlamıyla, görünürdeki farklılıklara rağmen faktörler arasında var olduğuna inanılan temel ilişki’ (Arthur vd., 1985: 341).

Sözlüklere ilaveten kimliğin ne olduğunu veya genel anlamıyla ne tür bir işlev yerine getirdiğini anlamak için etimolojini dikkate almak gerekirse; İngilizcedeki karşılığı ‘identity’, Fransızcadaki karşılığı ise ‘identité’ olan ‘kimlik’, öncelikle ve daha çok ‘aynılığı/benzerliği’ ifade eden bir terimdir. Bu manayı ise kimliğin Batı dillerindeki etimolojik kökeninde son derece açık ve güçlü şekilde bulmak mümkün olmaktadır. Identity ve identité Latince ‘aynı’ anlamını ifade eden ‘identias’tan gelmektedir. Terimin bu biçiminin kökü ise, eski Latince ‘aynı’, ‘sürekli’ anlamına gelen ‘idem’dir. ‘İdem’ terimi konumuz açısından bilhassa önemlidir, çünkü kimliğin anlamsal kapsamını tayin ederken dikkate almayı gerektirecek önemli bir etimolojik referanstır. Bu bağlamda ‘idem’ kökünden türeyen diğer bazı terimleri hatırlamak yararlı olacaktır: ‘Dentique’: bu terim nicelik olarak birbirlerinden farklı olmalarına karşılık, niteliksel açıdan birbirlerinin ‘aynısı’ olan nesnelere, varlıkları veya zaman içindeki farklılaşmalara rağmen değişmeyip aynı kalan, özdeş, benzer olan şeyleri ifade etmektedir. ‘Identifier’, başka bir şeyle aynı, özdeş olan veya böyle oldukları için birbirlerine karıştırılabilen şeyleri ifade etmektedir. Ayrıca, ‘tanımak’, ‘belli bir toplulukla ilişkilendirmek’, ‘kendini bir şeye atfetmek’, ‘ne olduğunu anlamak’, ‘bir şeyle özdeşmek’ veya ‘özdeş saymak’ anlamlarına da gelmektedir. ‘Identite’, Türkçede daha çok resmi kullanımdaki ‘hüviyet’ sözcüğü ile kastedilen anlamı ifade eden bir terimdir. Ayrıca ‘aynılık’, ‘özdeşlik’, ‘birlik’, ‘bir olmak’, insan bireyinde veya toplumunda ‘süreklilik gösteren nitelik’, ‘aynı olma durumu’ gibi anlamlara da gelmektedir.

Sözlüklerdeki anlamlandırılışından ve etimolojisinden hareketle ifade etmek gerekirse; kimlik, öncelikle ve daha çok ‘aynı/benzer’ olan şey(ler)i ifade eden bir nitelemedir. Zira insanın kendisiyle ilgili gerçeğe, kendilik bilincine ulaşmasını gösteren en önemli şey, ‘aynılığa’ ilişkin algısıdır. Şu anda bir işletmede yönetici olan kişi, 10 yıl önce üniversite öğrencisi veya 18-20 yıl önce ilkokul öğrencisi olduğunu düşünürken bedeninde ve zihninde, bilgilerinde ve tecrübelerinde, hayata bakışından ve olayları değerlendirişinde çok şeylerin farklılaştığını, bu sebeple 10 veya 20 yıl öncesine göre çok değiştiğini kolaylıkla anlar. Ancak buna rağmen 20 yıl veya 10 yıl öncesindeki kişi de kendisidir. Bireye yaşanmış tüm değişmelere ve farklılaşmalara rağmen ‘ben yine benim’ dedirten şey ‘aynılık’ bilincidir. Bu durumda değişmeyen ne olduğunu sormak gerekiyor; tüm değişime rağmen ne ‘aynı’ kalmıştır ki, kişi tüm değişimlere rağmen kendisini hep ‘aynı’ kişi kabul etmektedir? Bu konuda Saussure’ün açıklaması son derece açık ve ikna edici görünüyor. Saussure şöyle demektedir: ‘Cenevre-Paris 20.45 trenini ele alalım. Bizim için, bu tren bugün ve yarın aynıdır; 24 saat arayla ikisinin aynı olduğunu söyleriz. Ama aslında vagonları, kondüktörü, yolcuları değişmiştir’. Saussure’e göre bu, ‘trenleri, kalkış saatlerine, parkuruna ve diğer trenlerden farklılaştıran şeylere göre tanımlamamızdır. Bu yanılgımız, bir bakıma genelleştirme ihtiyacımızın bir sonucudur’ (Saussure, 1985: 117).

Kimlikte ‘aynılığa/benzerliğe’ vurgu, diğer tüm özelliklerine oranla öncelikli ve baskın olan yönüdür. Bu ise kimliğin, dolaylı olarak, ‘farklı’ olanları da ifade ettiği anlamına gelmektedir. Zira ‘farklı’ olanlar dikkate alınmadan ‘aynı/benzer’ olanlar ifade edilemez. Eğer bir yerde, varlıklar veya özellikler evreninde ‘aynı/benzer’ olan şeyler dile getiriliyorsa, o varlıklar veya özellikler evreninde ‘aynı/benzer’ olmayanlar (‘farklı’ olanlar) var demektir. Kimliğin oluşumunda ve anlam alanının inşasında ‘farklı’ olanın önem ve işlevi konusunu sonraya bırakarak, ilk aşamada bir anlam zemini inşa edebilmek amacıyla ifade etmek gerekirse, her kimlik bir tanımlamadır. Belirli bir düzlemde ve bağlamda anlam kazanmış olan bir özneyi tanımlamaktadır. Bir başka söyleyişle de gerçekleştirdiği tanımlamayla doğrudan veya dolaylı olarak bir özne inşa etmektedir. Kimlik ile o kimlik üzerinden anlam kazanan özne birbirinden ayrılmaz bir bütündür. Bu sebeple her nerede ve ne zaman bir kimlikten bahsediliyorsa esasen orada bir öznenin bahsediliyordur. Dolayısıyla şu rahatlıkla ifade edilebilir; eğer bir kimlik varsa muhakkak bir özne vardır veya bunun tersi de doğrudur; bir özne varsa muhakkak bir kimlik vardır. Fransız sosyolog Alex Mucchielli de konuyu bu ekseninde ele almış ve yaygın kabul bulmuş kimlik tanımlarından birisini yapmıştır. Mucchielli’ye göre ‘kimlik, bir özneyi tanımlamak için gerekli olan unsurların tümünü ve buna

ek olarak aynılıkla ilgili olan ve içten gelen bir duyguyu ifade eder. Bu duygu, var olma iradesi tarafından oluşturulur ve birlik, bağlantı, aynılık, özerklik gibi değerler ile ilgili daha alt kategorideki diğer bir dizi duyguların toplamını teşkil eder' (Mucchielli, 1986: 7,8).

Kimlik, öznesini ifade ederken bazı referanslardan hareket eder. Kendisini bu bazı referanslarla ete-kemiğe büründürür. Hatta daha da önemlisi kendisini ve işlevini bu bazı referanslarla anlamlı ve meşru kılar. Bu referansların neler olduğu konusunda dile getirilmiş tespit ve açıklamalar oldukça çoktur. Referansların kapsamı ve derinliği konuyla ilgilenenlerin öncelik tercihlerine göre değişmektedir. Öznesi insan bireyi olan bir kimlikte öncelikli ve baskın referanslar daha çok bireysel özelliklerle ilgili olmasına karşılık, öznesi etnik bir grup olan bir kimlikte ise öncelikli ve baskın referanslar daha çok kolektif özellikler olmaktadır. Öncelik ve baskınlık sıralamasını bir yana bırakıp, genel manada kimlik referanslarının neler olduğu ile ilgili bir tespitte bulunmak gerekirse, Mucchielli'nin tespitleri amaca ulaşmada önem kazanmaktadır. Zira farklı kişiler tarafından dile getirilmiş referansların önemli bir kısmını bünyesinde toplayacak niteliktedir. Mucchielli'nin tespit ve tasnifiyle kimlik referanslarının belli başlıları şunlardır (Mucchielli, 1986: 8):

Fiziksel referanslar: Kimliğin tanımlamasında referans olarak dikkate alınan fiziksel özellikler toprak, para, mal, giysi vb. sahip olunan maddi şeyler; ekonomik güç, fiziki kudret, entelektüel kapasite gibi imkânlar; iletişim ve oturlan yerlerin idaresi örneklerinde olduğu gibi fiziksel düzenlemeler; morfolojik çizgiler, grupların görünüşü ve dağılımı gibi belirgin fiziksel görünümümlerle ilgili özelliklerdir.

Tarihsel referanslar: Kimliğe referans olan tarihsel özellikler daha çok topluluğun kuruluşuyla ilgili olaylar, akrabalıklar, ülkenin kurucuları ve/veya kahramanları, doğum yeri gibi kökeni ifade etme anlamında etkileyici olaylar, etkilenilen olaylar, eğitim, kültürel sarsıntılar, tarihsel modeller, kültür değişimleri gibi gelişmenin önemli aşamaları, inançlar, alışkanlıklar, örf ve adetler, kaynağını tarihte bulan yasa ya da değer ölçüleri gibi tarihi izler ve miraslarla ilgili durumlar ve özelliklerdir.

Psiko-kültürel referanslar: Kimliğe referans olan psiko-kültürel özellikler arasında inançlar, dinler, ideolojiler, kültürel değerler, değişik kültürel anlatım biçimleri, sanatlar vb. gibi kültürel sistemler, dünyaya bakış tarzları, anahtar davranışlar, gruplara ilişkin normlar, kolektif alışkanlıklar gibi anlayış biçimleri, psikolojik özellikler, davranışlar, değerler sistemi gibi tanımaya ilişkin göstergeler yer almaktadır.

Psiko-sosyal referanslar: Kimliğe referans olan psiko-sosyal referanslar bilhassa unvan, yaş, cinsiyet, toplumsal statü, erk, meslek, görevler gibi toplumsal roller ve bu rollerin dayanakları, faaliyet üyelikleri gibi toplumsal referanslar, toplumsal değere ait olumlu ya da olumsuz nitelikler, kapasite, strateji, uyum, davranış biçimine dayalı beklentiler gibi durumlar ve özelliklerdir.

Mucchielli'nin tanımında ve tespit ettiği referanslarda dile getirilen temel husus, kimliğin toplumsal bir evreni ve bağlamı olduğudur. Bireysel boyutuyla da olsa tüm eylemlerin, deneyimlerin ve ilişkilerin şekillenmesini ve anlamlandırmasını sağlayan bir zemin vardır ve bu zemin toplumun kendisidir. Zira birey olarak 'dünyaya düştüğümüzde' (Heidegger, 2008:135) bir boşluğa değil, toplumsal ilişkiler ağının içine düşmekteyiz. Sosyoloji kitaplarında 'toplumsallaşma' başlığının altında detaylı olarak ele alındığı üzere, hızlı bir şekilde içine düşülen toplumsal ilişkiler ağının unsuru haline gelmektedir. Birey, 'içine düştüğü' toplumsal ilişkiler evreninde özne olurken, aynı zamanda kendisini özne yapan o evrenin sürekliliğine ve işleyişine de katkı sağlamaktadır.

Bireyin kimliği, onun aynı zamanda kolektif adresidir. Kimlik, bireyin mensup olduğu toplumun, ulusun, bölgenin, kabilenin, cemaatin, ailenin izini taşıyan adresidir. Birey içine doğduğu toplumsal havuzda, o havuzdaki ilişkiler sisteminin içinde özne hâline gelir. Özne oluş kimlikleri, kimlikler özne oluşu hazırlar. Karşılıklı bir inşa süreci yürür. Bu aynı zamanda psikolojinin ve sosyal psikolojinin bir başka isimlendirmesiyle 'kişi' oluş sürecidir. İnsan, kendisini kişileştiren özelliklerden veya kimliği ile sembolize edilen eylem, deneyim ve ilişkilerinden koparıldığında hem hiçbir şey ve hem de her şey olur. Hangisi olursa olsun sonuç değişmez; ikisinin de sonucu aynıdır. Söz konusu durumda birey hiçbir şeydir; çünkü nesnel olarak var olmakla birlikte, özne olarak yoktur. Her şeydir; çünkü var olmakla varlık evreninde bir değer ifade etmeyen, olmamakla da varlık evreninde bir şeyi eksiltmeyen bir şeydir. Dolayısıyla her iki durumda da elde kalan ne bir 'kimlik,' ne de bir 'kişilik'tir.

Alaine Touraine atıfla kimliğin özne ürettiği ve bu üretimin bir süreci kapsadığını belirten Castells (Castells, 2013: 14-17), bu süreç bağlamında asıl meselenin 'kimliklerin nasıl ve nereden hareketle, kim tarafından ve ne için üretildiği' sorularını sorarak, bu soruların cevabı olabilecek tespitlerini dile getirmiştir. Castells'e göre (Castells, 2013: 14), kimliklerin inşası, tarihten, coğrafyadan, biyolojiden, üretken ve üretmeye yönelik kurumlardan, kolektif hafızadan, kişisel fantezilerden, iktidar aygıtlarından ve dinsel ilhamlardan malzemeler kullanılarak gerçekleşmektedir. Bireyler, toplumsal gruplar, toplumlar bütün bu malzemeyi, içinde buldukları toplumsal yapıya, uzam-zaman çerçevesinden kaynaklanan toplumsal

koşullara ve kültürel projelere göre işlemekte, bütün bu malzemenin anlamını yeniden düzenlerler.

Birey veya toplum, kimlik aracılığıyla kendini, tamamıyla kendi gözünde ve ötekilerinin aynasında nasıl gördüğünü dile getirir; birey, kendini toplumsal bir çevrede, toplumun ise diğer toplumlar evreninde kendisini tanımlamasını ve konumlandırmasını içerir. Kimliğe ilişkin temel soru, bir şeyin failini, varlık olarak özneyi belirleme amacına yönelik olan ‘kim?’ sorusudur. Kimlik bu soruya verilen cevap bağlamında üç temel işlevi yerine getirmektedir: ‘seçim yapmaya yardımcı olmakta’, ‘diğerleriyle ilişki kurmayı mümkün kılmakta’ ve ‘güç vermektedir’: Bir kişi ‘kimlik’ edindiğinde, bir başka söyleyişle bir özne olarak tanımlanacak niteliklerle donandığında ‘diğerlerine’ göre yerini belirtmiş olmakta; katıldığı veya üyesi olduğu ilişkiler ışığında bir özne olarak şekillenip ve özünü, benliğini bu çerçevede güçlendirip, anlamlandırmış olmaktadır.

Kimliğin anlamında ‘tutarlılık’, zamandaki “uzamında ise ‘süreklilik’ iki önemli özelliği olarak anlam kazanmaktadır. ‘Tutarlılık kimliğin önemli özelliklerinden ve oluşumunun şartlarından birisidir. Kimlik bireysel çerçevede ele alındığında, bireye kişisel konum duygusu ve bireyselliğe değişmez bir öz verir. Ama aynı zamanda da bireyin toplumsal ilişkilerine, diğerleriyle olan karmaşık bağlarına ilişkindir ve bu sebeple de bireylerin her zaman çok sayıda kimliği olmuştur. Kişi üyesi olduğu her toplumsal gruba farklı bir bağlılık besler, bunlar da farklı kimliklerin oluşumunu imkân sağlar. Bu kimlikler ise birbirlerine oranla daha özel veya genel konumlarda bulunurlar ve buna göre de sıralanırlar. Kimliklerin birbirleriyle ilişkilerini soğan örneğiyle açıklamak mümkündür; iç içe veya bir başka söyleyişle üst üste yerleşmiş tabakalar biçiminde. Bütün bu kimlik katmanlarının toplamı özneyi biricikleştirir. Örneğin; ‘Müslüman’ kimliği özne bireyi ‘Müslüman olmayanlardan’, ‘Türk’ kimliği Müslüman olanlar da dahil olmak üzere ‘Türk olmayanlardan’, ‘Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı’ kimliği ‘Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlık kimliğine sahip olmayan herkesten’, ‘İstanbul’ kimliği bütün ‘İstanbul olmayanlardan’, ‘genç’, ‘kadın’, ‘anne’, ‘memur’, ‘akademisyen’, ‘iletişimci’,.. tüm ‘bunlardan olmayanlardan’ (ötekilerden) ayırmakta ve hepsinin toplamı” sadece bir özneye işaret etmektedir. Ve bu özne bir tanedir; biriciktir.

Kimlik listesi genel manada düşünülürse, potansiyel olarak sonsuza kadar uzanır; dolayısıyla aidiyetler aynı şekilde sonsuza kadar uzanır. Çünkü her kimlik bir aidiyeti ifade eder ve aidiyet listesinde her aşamanın bir adım sonrasına geçme imkânı potansiyel olarak her zaman vardır. Bütün bu aidiyet çeşitliği içerisinde aidiyetlerden hangisi üzerinde yoğunlaşılacağı,

hangisinin öne çıkacağı, hangisiyle özdeşim kurulacağı, birey veya topluluk için hangi kimliğin anahtar role sahip olacağı, sayısız bireysel ve toplumsal faktöre bağlıdır.

Kimlik, bireyin veya kolektif birimin (ulus, cemaat, toplum, grup, topluluk, cemaat, klan, kabile, aile...) özne olarak var oluşunun ifadesidir. Bireyin veya kolektif birimin kendini nasıl gördüğünün tanımlamasıdır. Bireyin veya kolektif birimin 'öteki' özneler karşısında kendi farklılığını ortaya koymasısıdır. Kimlik, bir kişiyi ya da kolektif yapıyı oluşturan özelliklerin veya diğerlerinden ayıran niteliklerin tamamıdır. Kimlik sorunu çözülmediği zaman, öznenin kaybolma ve var oluşunu sürdürmemeye ihtimali ortaya çıkmaktadır. Kimlik, beni/bizi ben/biz yapan değerlerin toplamıdır. Öznenin, özneler evrenindeki adresidir. Kimlik aynı zamanda bir değerler manzumesidir. Kimlik sadece 'ben/biz kim (im/iz)?' sorusuna verilen bir cevap ve bu cevabın taşıdığı bir duygu değeridir. Aynı zamanda, olay ve olgulara bakarken kullanılan bir gözlüktür. Kimlik, insan bireyinin ve grubunun kendisini tanımlaması ve konumlandırmasıdır. Hangi değerler dünyasına ait olduğunu göstermesidir. Yine öznenin kendisini koruması ve tanıtması da kimlik üzerinden gerçekleşir. Kimlikler yansız değildir. Kimlik arayışlarının temelinde farklı ve çoğu zaman da çelişkili değerler bulunmaktadır. Bir kimlik bağlamında kim olduğumuzu dile getirdiğimizde, esasen ne olduğumuzu, inancımızın ne olduğunu, hangi inanç ve ilkelere göre kendimizi konumlandığımızı ve neyi istediğimizi ifade ederiz. Problem, bu kabullerin, inançların, arzuların, isteklerin ve ihtiyaçların çoğu zaman birbirleri ile apaçık bir çatışma içerisinde olmasıdır. Bu çatışma sadece farklı toplum kesimleri arasında değil, bireylerin bizzat kendi içlerinde de yaşanmaktadır. Tüm bunlar, değerler üzerindeki tartışmaları son derece gergin ve hassas hale getirmektedir; çünkü bu tartışmalar, sadece dünyayla ve bizim o dünya içindeki yerimizle ilgili basit algı ve anlayış değil, kim olduğumuzla ve ne olmak istediğimizle ilgili temel ve derinden hissedilen konulara dokunan bir şeydir (Weeks, 1990: 89).

Tüm bunların yanı sıra kimlikler sabit değil, 'değişken'dirler. Büyük çoğunluğu öznenin isteğiyle değişebilmektedir; terk edilir veya içeriğinde değişikliğe gidilebilir. 'Biriciklik' sabit kalmakla birlikte, ayrıntıda kalan değişiklikler her zaman yaşanabilir. Kimliğin bu 'değişkenliği' aynı zamanda 'sürekliliği' ile irtibatlı bir özellik olarak anlam kazanmaktadır. 'Süreklilik', kimliğe referans olan ve geçmişten gelip geleceğe uzanan varlık olarak kavranmasından doğmaktadır. Özne, bu sürekliliği zamana yayılmış bir deneyler birikimi aracılığı ile algılar ve sadece kendisinin veya 'topluluk üyelerinin' anlayabileceği ortak bir amaç tarafından birleştirilir. Bu bağlamda Rogers'ın süreklilik ile ilgili yaptığı açıklama önemlidir: 'İnsanın, kendi öz varlığının bilincini kavrama yeteneğini en iyi ortaya koyan şey, aynılığın sürekliliğine ilişkin kesintisiz edinilen deneyimlerdir. Biliyorum ki ben şu anda, yıllar

önce üniversiteyi bitirdiğim zamandaki ben ile aynı kişiyim. Bu arada kişiliğimin bazı özellikleri değişmiş olabilir ama ben bundan sekiz yıl önceki ben ile aynı varlığım... Tüm yaşam boyunca aynı kişi olma duygusu, tüm kendimizi anlama çabalarının hiç değişmeyen, hep aynı kalan ve dolayısıyla zorunlu olarak varolan bir temadır'(Rogers, 1981:198).

II. KİMLİĞİN KAVRAMSAL TARİHİ

Kimlik farklı bağlamlarda anlam kazanmıştır. Bunlardan birisi, her kimliğin bir aidiyeti ifade ediyor olmasıdır. Dolayısıyla eğer kimlik bir aidiyet olarak dikkate alınır, insanların her zaman diliminde ve toplumsal yapıda bireysel veya kolektif boyutta kimliklere sahip oldukları hiç zorlanmadan söylenebilir. Çünkü her insanın her zaman kolektif bir yapıya aidiyeti olmuştur. Hatta çoğu zaman aynı anda birkaç kolektif yapıya aidiyeti olmuştur. Aidiyet sağlanan kolektif yapılar ise bazen kuşatıcı anlamıyla bir cemaat olmuştur veya daha özeldense bazen ise bir klan veya kabile yahut bazen de bir ulus, grup, aile... olmuştur. İnsan aidiyet hisseder ve kolektif bir yapıya aidiyet kurmadan yapamaz, çünkü toplumsal bir varlıktır. İnsanın kolektif yapıya aidiyeti içgüdüsel bir zorunluluğun gereğidir. Detaylı şekilde yukarıda değinildiği üzere kimlik sadece aidiyet sağlamaz. Aynı zamanda ve hatta öncelikle bir özne inşa eder ve/veya bir özneye işaret eder. İnsan bireyi de her zaman özne olmuş veya olmak istemiştir. Zira özne olmadan bireyler evreninde var olabilmek zor ve hatta bazı durumlarda imkânsızdır. Böyle olduğu için insanın her zaman kimliği olmuştur; hatta birçok kimliği olmuştur. Dolayısıyla yeryüzünde insan ve insan bireylerinden teşekkül eden kolektif yapılar var olduğu sürece kimlik var olmuştur. Kimliklerin atıfta bulunduğu özellikler (cinsiyet, yaş, sosyo-ekonomik statü, din, mezhep, inanç, grup, meslek...) zaman içerisinde değişmiş, genellikle gittikçe çoğalmış, bazen de bireysel düzlemde olmak üzere azalmış olabilir. Ancak her zaman kimlik olmuş ve olmaya da devam edecektir. Yeryüzünde insan var oldukça bu hep böyle olacaktır. Fakat tüm bunlara karşılık 'kimlik' terimi, 20. yüzyıla ve hatta ikinci yarısına kadar, başta bireysel ve toplumsal bilimlerin öncelikli ve önemli konularından birisi olmamıştır. Gündelik yaşamın, politikanın gündeminde güçlü şekilde yer alması daha sonra; oldukça yakın zamanlarda gerçekleşmiştir.

'Kimlik'in 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren popüler hale gelişinin öncesinde insan bireyinin veya toplumunun incelenmesinde, araştırılmasında, nitelenmesinde tanımlayıcı terim/isim 'kimlik' terimi değildir. Popüler bir toplumbilim terimi olarak kullanıma girmesi ancak 1950'lerde olmuştur. 'Kimlik'in inşa sürecini takip edebilmek için 1930'larda yayınlanan Encyclopedia of the Social Sciences'a ve 1968'de yayınlanan The International Encyclopedia

of the Social Sciences'a bakmak yetecektir. 1968'de yayınlanan ansiklopedide 'Identity', 'Identification' maddelerinin yer aldığı görülmektedir. Ancak buna karşılık 1930'larda yayınlanan ansiklopedide 'kimlik' ile ilgili herhangi bir madde yer almamaktadır. İstisna niteliğinde olmak üzere 'Identification' maddesine rastlanmakla birlikte, onun da parmak izi ve suçla (Kriminoloji) ilgili konu bağlamında yer alan bir madde olduğu görülmektedir.

Kimlik teriminin kullanıma girişinden çok önce özne, kişilik, bilinç, öz bilinç, kişisel kimlik, karakter, benlik başta olmak üzere benzer terimler/isimler dolaşımında yer almıştır. Bu bakımdan Locke'un 'İnsan Anlağı Üzerine Deneme' (1690) isimli kitabı ile David Hume'un 'İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme' (1739) isimli kitabı 'kimlik' teriminin olmadığı bir çağda, 'kimlik'e öncülük yapacak anlamsal çerçevenin inşasında rol üstlenmiş iki önemli yapıt olarak değer ifade etmektedirler. Bugün kullanıldığı anlamda 'kimlik' teriminin ön plana geçip diğerlerinin üstünde yaygın olarak kullanılmaya başlanmasında ve hatta şemsiye bir terime dönüşmesinde birçok bilimsel disiplinin ve tarihsel durumun etkisi vardır. Bilimsel disiplinler arasında psikolojinin özel ve önemli bir yeri vardır. Psikolojiyi takiben sosyoloji, antropoloji, siyaset bilimi gibi disiplinler 'kimlik' terimi üzerinden birçok farklı konu ve durumu gündemlerine almışlar ve bu bağlamda 'kimlik' çokça yazılıp, konuşulmuştur. İkinci Dünya Savaşı ertesinde gündeme gelen 'Yahudi sorunu', çokkültürlülük politikalarının göçmen toplumlarda yürürlüğe girmesi, toplumsal cinsiyet bağlamında gerçekleşen tartışmalar, cinsel tercihlerle ilgili talepler ve tartışmalar, bireyciliğin yaygınlık kazanması, etnik yapılar ve ayrışmalar 'kimlik' teriminin popüler hale gelişine önemli katkı sağlamış tarihsel durumlar olarak anlam kazanmaktadır.

Bilimsel disiplinlerin veya konjonktür ile irtibatlı sorunlar üzerinden şekillenen gündemlerin ilgi merkezi ve baskın söylem tercihi olan 'kimlik' teriminin yaygın şekilde kullanımının öncesinde Felsefi düşüncenin sürece önemli katkıları olmuştur. 'Kimlik'in anlam dairesinde öncelikli ve baskın bir yerde duran 'özdeşlik/aynılık' özelliği, felsefenin, çok uzun bir süre, yoğun ve detaylı bir şekilde düşünce gündemine aldığı konu olmuştur. Daha sonra psikoloji bağlamında da özdeşliğe atıfla çok şeyler söylenecektir, ancak özdeşlik ilkesinin felsefe geleneğindeki anlamsal dairesi çok daha başka ve oldukça uzun süreli olmuştur. Felsefe çatısı altında 'özdeşlik/aynılık' bağlamında önemli bir düşünsel miras teşekkül etmiştir.

Özdeşlik durumu, bir ilke olarak, daha çok mantığın çatısı altında irdelenmiştir. Bu ise sürecin Aristoteles (MÖ: 384-322) ile başladığını işaret etmektedir. Özdeşlik ilkesi, bir şeyin kendisi ile aynı şey olduğunu dile getiren bir mantık ilkesi olarak anlam kazanmıştır. Bu, sembolik olarak $A=A$ 'dır olarak ifade edilmiş bir ilkedir. Daha sonraları, özdeşlik ilkesini 'yani

her A, kendisinin aynısıdır' biçiminde açıklayan Martin Heidegger (1889-1976), takiben, söz konusu formülü 'A, A'durur' şeklinde bir açılıma kavuşturmuştur. Heidegger'ın bu konudaki izahı biraz daha detaya inildiğinde şöyledir : 'İlke bu '-durur'la, her bir varolanın nasıl durduğunu söyler, yani: kendi kendisi ile (birlikte) kendisinin aynısı olarak'. Heidegger görece yakın zamanda özdeşlik ilkesine kazandırdığı bu açılımın geçmişteki önemli duraklarından birisi Gottfried Leibniz (1646-1716)'dir. 'Kendi kendisi ile birlikte kendisinin aynısı olan kendisi ile özdeştir/aynıdır' diyen Leibniz bu tespite 'bitki bitkidir, mavi mavidir, üçgen üçgendir' örneklendirmesi ile açıklık kazandırmış fakat hemen arkasından da bir diğer önemli tespitini dile getirmiştir: 'Tüm bunlar, mevcut hâlleriyle boş ve kesin önermelerdir. Zira bize bir şey düşündürmemekteler'. Leibniz bu durumun değiştirilmesi gerektiğini; özdeşlik ilkesinin zorlanması, evrilip çevrilmesi, tersine çevrilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Ona göre bahsedilen anlamda bir zorlama, evirip çevirme, tersine çevirme çabası için, aynıdaki ayrımı açığa vurmak ilk adım olabilir. Çünkü ayrı olanda aynı olanın izlerine rastlanır; ayrı olmak özdeşliğin/aynılığın özünden kaynaklanmaktadır. Heidegger, bunu aynı olanda 'kendisini açığa vuran bir ayrım vardır' şeklinde ifade edecektir. Buna göre bir şey kendisi ile birlikte ve kendisinin aynısı durumundayken, diğer tüm başka şeylerden ayrı durur. Tüm diğer başka şeylerden ayrı duran aynı zamanda, kendi içinde de ayrımı ortaya koyar. Örneğin, 'meyve' aynılığa işaret ederken, kendi içinde ayrılık halini içerir: kiraz, vişne, portakal, armut, muz, vb. Bir meyvenin bir diğeri ile birebir aynı olması beklenmez. Pek çok özellikleri farklı olsa bile, bu durum, iki meyveyi, örneğin şeftali ile armudu, ortak bir isimle çağırılmaya, onlara bir aynılık atfetmeye mani değildir. İkisine de 'meyve' ismini veririz. Şeftali, armut değildir, şeftalidir; fakat o da bir meyvedir, tıpkı armut gibi (Heidegger, 1969).

'Kimlik'in felsefe literatüründeki öncülü sadece özdeşlik/aynılık ilkesi/durumu değildir. Özne, benlik, bilinç ve özbilinç terimleri 'kimlik'in felsefi literatürdeki öncüllerinden diğer birkaçıdır. Bunlara ilaveten John Locke (1632-1704) ve David Hume (1711-1776)'un 'kişisel kimlik' ya da 'ben-özdeşliği' terimlerini de kimliğin ön-tarihinin diğer önemli uğrakları olarak kaydetmek mümkündür. Tüm bu süreçte Friedrich Hegel (1770-1831)'in ise özel bir yeri vardır. 'Bilinç' ve 'özbilinç' terimleri, Hegel'deki kullanımıyla -özellikle Tinin Fenomenolojisi ile- 'kimlik' terimini önclemiştir. Öyle ki, şimdilerde 'kimlik' bahsini konu edinen çalışmaların baskın çoğunluğu Hegel'in kavramları ile konuşmaktadırlar: 'tanınma', 'bilinç', 'bellek', 'etkileşim'... vb.

Bu aşamada ilahiyata da değinmek gerekmektedir. Hannah Arendt (1906-1975), konuyu Hıristiyan ilahiyatından hareketle değerlendirirken, aynı zamanda 'kimlik' teriminin anlama

alanının oluşum sürecinin önemli eşiklerinden birisine değinmiştir. Arendt'e göre 'insanın doğası hakkında soru, Tanrı'nın doğası hakkındaki sorudan daha az teolojik değildir, her ikisinin de yanıtı ilahi olarak vahyedilmiş bir çerçevede aranabilir'. İnsan 'ben neyim?' değil 'ben kimim' derken bir özne olarak kendisine yönelir. Eğer 'ben neyim' diye sorsaydı durum değişirdi. Kişi ne olduğunu bilmeden, kim olduğunu bilemez. Kişi kimliğini söylemeden önce ne türden bir varlık olduğunu bilmek durumundadır. Dolayısıyla Hristiyan ilahiyatında temel soru 'ben neyim?'dir ve bunun cevabı aranır. Bu sorunun o bağlamda muhatabı ise Tanrı'dır. İnsan varlık sebebi olan Tanrı'ya yönelerek 'ben neyim?' diye sorabilir. Eğer insan değişmeyen bir öze, temel bir doğaya sahipse, o özü/doğayı bilse bile ancak Tanrı bilebilir, açıklayabilir. Oysa 'ben kimim?' sorusunun cevabı gayet basittir: 'Sen bir insansın. Her ne olursan ol, sen bir insansın'. Arendt 'ben neyim?' ve 'ben kimim?' soruları arasındaki ayrımın Augustine'nin çok iyi farkında olduğunu altını çizmiştir. 'O hâlde, ey Tanrım, neyim ben, nedir benim doğam?' sorusu insanın özünü/doğasını anlamaya yönelik bir sorudur ve bu sorunun muhatabı doğrudan Tanrı'dır. Augustine'nin kendisine yönelik sorusu ve cevabı ise şöyledir: 'Ve kendime döndüm ve dedim kendime: Sen, kimsin sen? Ve cevap verdim: Bir insan' (Arenth, 2016: 263).

Kimlik'in tarihsel süreçte farklı bağlamlarda inşa olunma aşamalarından geçerek bugünkü anlama evrilmesinde Amerikan pragmatizminin rolü önemlidir. Bu ise bizi 1890'lara gitmeye zorlamaktadır. Locke'un benliğin toplumsal bağlamda inşasına yönelik söyledikleri William James (1842-1910)'in 'sosyal benlik' anlayışına temel teşkil etmiştir. Sanayileşmenin bir sonucu olarak ortaya çıktığı düşünülen toplumsal ve kültürel parçalanma teması James tarafından biraz daha ileriye taşınmıştır. James, geldiği bu aşamada, parçalı benliklerden bahsedecektir. Onun için, parçalı ve çoğul benlikler sanayileşmiş toplumların tamamlayıcı unsurlarıdır. Bireyler değişik benlikler arasında hiyerarşik bir parçalanma içindedirler ve olabildiğince çok sayıda insan tarafından tanınmak isterler.

Amerikalı sosyolog Phillip Gleason, 'kimlik' teriminin bireysel ve toplumsal bilimlerde yer alma sürecinde önemli roller üstlenmiş çalışmalarla ilgili araştırması ile 'kimlik'in kavramlaşma sürecinin anlaşılmasına katkı sağlayacak önemli veriler sunmuştur. Gleason'un tespitlerine göre kimlik teriminin kavramlaşma sürecinde ilk önemli çalışmalardan birisi 1951 yılında yayınlanmış olan Amerikalı tarihçi ve göç tarihi uzmanı, Pulitzer Ödülü sahibi Oscar Handlin (1915-2011)'in 'The Uprooted' isimli kitabıdır. Handlin, bu kitabında 'kimlik' ve 'kimliği saptamak' ifadelerine çokça yer vermiştir. Bu kullanımlarda 'kimlik' terimine göçmenin eski dünyası ile yenedünyası arasındaki farklardan bahsederken değinmiştir. Yabancılaşma, köksüzlük veya yalnızlık terimleri 'kimlik'e oranla biraz daha baskın ve

tanımlayıcı terimlerdir. Teolog, filozof ve din sosyoloğu Will Herberg (1901-1977)'in 'Protestant-Catholic-Jew' isimli kitabı (1955), örgütlenmiş dinlerin- ki bunlar kitaba isim olan üç dindir- Amerikan toplumundaki bireylerin ve toplulukların kendilerini konumlandırmalarında karşılaştıkları 'Ben kimim' sorusuna cevap arayışın bir unsuru işlevi gördüklerini açıklarken, 'kimlik' terimine yer vermiştir. 'Kimlik', bu çalışmada daha çok etnikliğe atıfla bir anlam üstlenmiştir. Pulitzer ödüllü tarihçi C. Vann Woodward (1908-1999), 'The Search for Southern Identity' (1958) isimli makalesinde 'kimlik' terimine yer vermiştir. Ancak kavramlaştırma boyutuyla herhangi bir şekilde de olsa anlam inşasına bir katkı sağlamamıştır. Aynen Kanadalı tarihçi W. L. Morton (1908-1980)'un 1961'de yayınlanan 'The Canadian Identity' isimli kitabında olduğu gibi. Editörlüğünü Hendrik M. Ruitenbeek (1928-1983)'in yaptığı 'Varieties of Modern Social Theory' isimli derleme çalışmada Ruitenbeek 'kimlik'in kavramlaşma sürecine dikkat çekmiş ve '30 yıl önce, kimlik sorununun toplumumuzda bireyi araştırmak için en önemli meselelerden biri olacağını kim düşünebilirdi?' diye sormuştur. Söz konusu derleme sosyal psikolog Kenneth Keniston (D. 1930) tarafından değerlendirilirken 'kimlik'i 'zamanımızın en dikkat çekici ahlaki terimlerinden' biçiminde nitelenmiştir. Pulitzer ödülü sahibi şair ve kurgu yazarı Robert Penn Warren (1905-1989) 1965'te yayınlanan 'Who Speaks for Negro' isimli kitabında 'kimlik'in kavramlaştırılmasında Keniston'un anlamını destekler bir katkı sağlamıştır. 'Kimlik'in anahtar bir sözcük olduğunu' ifade etmiştir.

Sigmund Freud (1856-1939), id-ego-süperego tanımlamaları ile kimlik kavramının inşasında önemli köşe taşlarından birisi olmasının yanı sıra, sosyolog Gleason'un tespitlerine göre 'kimlik'in bugüne uzanan süreçte dolaşıma girişinde anahtar figür Erik Erikson (1902-1994)'dur. Erikson 'kimlik krizi'ne dair analizleri ile kimlik teriminin yaygınlaşmasına kapı aralayan ilk isimlerden birisi olmuştur. O, kimliği derinliği, içselliği ve sürekliliği bakımından tanımlayan geleneğin önemli bir öncüsü olmuştur. Erikson, kimliğin kavranmasının zorluğundan bahisle, kimliğin bireyin özünde ve fakat aynı zamanda onun toplumsal kültürünün merkezine yerleşmiş bir süreçle ilgili olduğunu ifade etmiştir. Erikson'a göre kimlik 'Ben kimim?' sorusuna verilmiş bir cevap olmanın ötesinde, derinliğe ve karmaşıklığa sahip bir durumdur. Birey, Erikson'un tespit ettiği ve detaylı olarak incelediği birbirini takip eden sekiz safhanın (Erikson, 2018) her birinden geçtikçe, her safhaya özgü bazı sorumluluklarla karşılaşır. Her safha egoya farklı deneyimler yaşatır. Karşılaşılan sorumluluklar biyolojik olgunlaşmaya paralel şekillenirler. Tüm bu süreçler 'kimlik'in inşasının aşamalarını teşkil

ederler. Ancak en kritik aşama, kimlik krizinin de yaşandığı ergenlik dönemine ait bir dönüm noktasıdır. Ancak bu istisna bir durum değil, ergenliğin doğal gereğidir.

Freud ve Erikson'un kimlik'in kavramlaştırılmasına katkıları, farklı kulvarlarda başkaları tarafından da desteklenmiştir. Erving Goffman (1922-1982) bunlardan birisidir. Goffman, benlik-etkileşim ilişkilerini açıklarken, kimliğin inşa sürecinin bireysel boyutunu ele almıştır. Goffman, bireylerin tek kimliği olduğu düşünce ve anlayışını doğru bulmamaktadır. Çoğu zaman zannedildiğinin aksine bireylerin çoklu kimliklere sahip olduklarını, aslında zengin bir kimlik repertuarına sahip olduğunu, zamana ve duruma göre bu kimlikler arasından mevcut halin gereklerine en uygun kimliğin seçilip ön plana çıkarıldığını düşünmektedir. Goffman'ın öne sürdüğü bu düşüncenin referansı olan çoklu benlikler metaforunun öncüsü William James (1842-1910)'dir. Çoklu kimlikler metaforu düşüncesi ilk kez James tarafından ileri sürülmüş, insan davranışlarını tanımlarken kullanılmıştır. James, bireylerin tek bir 'ben' algılarının olmadığını, farklı ortamlarda ortaya çıkan çoklu benliklere sahip olduklarını dile getirmiştir. Ayrıca, bireyin farklı gruplarla ilişkilerinde açığa çıkan birçok farklı sosyal benliği olduğunu ifade etmiştir. William James'e göre bireyler farklı bireylere kendini kabul ettirebilmek için, her bireyle ilişkiye uygun ve dolayısıyla ilişkiler bağlamında işlevsel 'çoklu sosyal kimliklere' sahiptirler. Jacques Lacan (1901-1981), 'ben bilinci'nin oluşum aşamasını izah ederken geliştirdiği 'ayna aşaması' veya Charles Cooley (1864-1929)'in 'ayna benlik' ile ilgili açıklamaları da kimliğin kavramlaştırılmasında önemli eşikler olarak önem ve işlev üstlenmiştir.

Kimlik'in anlamsal inşasında önemli evreyi oluşturan 1950-60'larda diğer bazı terimler önemli işlevler üstlenmiştir. Bunlardan birisi 'özdeşleşme'dir. Freud'un alana bir hediyesi olan 'özdeşleşme', bebeğin harici nesnelere ya da kişileri özümleme sürecini ifade etmektedir. Yüzyılın ortasındaki birkaç on yılda sadece psikologlar tarafından tercih edildi ve yoğun olarak kullanılmıştır. Psikolog Gordon W. Allport (1897-1967), 1954'te yayınlanan 'The Nature of Prejudice' isimli kitabında 'özdeşleşme'de anlam değişimine gitmiş, rol ve referans grup terimlerinin anlamlarına yakın bir anlama kavuşturmuştur. Ona göre 'özdeşleşme', bir kişinin hangi grupların kendisi için anlamlı olduğunun, bunlarla ilgili hangi tutumları takınması gerektiğinin ve ne tür bir davranışın isabetli olduğunun farkına varma sürecinin ismidir. Allport, 'kimlik'in öncüsü ve habercisi 'özdeşleşme'ye 'rol' ve 'referans grup' terimlerinin anlamlarına yakın bir anlam yüklerken tek başına değildir; böylesi bir anlamlandırmanın öncüsü ise hiç değildir. Zira o yıllarda 'rol' ve 'referans grup' terimleri bazıları tarafından gelecekte 'kimlik' ile ifade edilecek olanı ifade etmek amacıyla tercih edilmektedir. Hatta bu konuda kitabı

1936'da yayınlanmış Ralph Linton (1893-1953) önemli bir öncüdür. Linton, 'The Study of Man' isimli kitabında 'rol' kavramına çokça atıfta bulunmuştur. Nelson N. Foote (1915-2012)'da 1951'de American Sociological Review'de yayınlanan 'Identification as the Basic for a Theory of Motivation' isimli makalesinde 'rol' terimine atıfta bulunmuştur. 'Referans grup' ise 1942'de icat olunmuştur. Sosyal psikologların ilgi gösterdikleri bir isimlendirme olmuştur. Robert K. Merton (1910-2003), ünlü kitabı 'Social Theory and Social Structure'ün bir bölümünü 'referans grup'a ayırmıştır. Bu söz konusu terimin popülerliğine ciddi katkılar sağlamıştır.

Sosyoloji literatürünün bugün kullandığı anlama en yakın 'kimlik' tanımı sembolik etkileşimcilerce geliştirilmiştir. Charles Cooley (1864-1929) ve Herbert Mead (1863-1931), 'benlik'i kullanmayı tercih etseler de, onların takipçisi Erving Goffman ile birlikte sembolik etkileşimciler 'kimlik'i tercih etmeye başladılar. Goffman'ın 1963'te yayınlanan 'Stigma'sı önemli bir dönüm noktası oldu. Peter L. Berger (1929-2017) ise aynı yıl yayınlanan 'Invitation to Sociology' isimli kitabında kimlik terimini daha da yaygın kullanıma hazır hale getirmiştir. Ancak tüm bunlara rağmen 'kimlik' oldukça geniş ve son derece gevşek manada kullanılıyordu. Özellikle psikoloji ve sosyoloji literatüründeki kullanım farklılıklar bu durumun temel sebebi durumundaydı. Zira her iki bilim alanındaki kullanımlarda kimliğe tayin edilen anlam alanı ve nitelik arasında kayda değer farklılıklar vardır. Erikson'da örneğine daha kolay rastlanan biçimiyle psikolojinin 'kimlik'i bireylerin derin ruhsal yapıları içinde görece sabit özelliklerle irtibatlıdır. 'Kimlik'te içsel bir aynılık ve süreklilik vardır. Sosyologların anladığı anlamıyla 'kimlik' ise bireyin ve toplumun etkileşimin ürünüdür. Sabit ve verili bir bütünlüğü ifade etmiyordu. Bireyin dâhil olduğu her toplumsal ilişkiye göre sürekli inşa olunan bir şeydi. Berger, 'Invitation to Sociology'sinde bu anlamın altını kalın çizgilerle çizmiştir. Süreç bir miktar böyle devam etmiş, ancak sosyologlar nihai şekli vermekte psikologlara göre daha baskın oldular. Bu bakımdan tekrar Goffman'a dönmek yararlı olacaktır. Goffman'ın 1960'ların başlarında yayımladığı 'Stigma: Notes on the Management Spoiled Identity' isimli ünlü çalışmasının temel kavramları, 'gerçek kimlik', 'sanal sosyal kimlik' ve 'kişisel kimlik'tir. Goffman ister gerçek veya isterse sanal olsun, her iki durumda da sosyal kimliğin, kişinin mensubu olduğu cinsiyet, kuşak, sınıf vb. sosyal kategoriler bağlamında anlamlandırmış ve tanımlamıştır. Goffman'ın özel bir önem atfettiği '*kişisel kimlik*' ise, isim, dış görünüm gibi diğerlerinden ayırt eden işaretlerden, kişinin hayat hikâyesinin ve kişisel özelliklerinin bilgilerinden oluşur. 'Kimlik', Goffman'a göre kimliğin anlamında ve inşasında 'ötekiler' önemlidir. Zira her kimlik ötekilerle gerçekleştiren ilişkiler evreninde oluşan açık ve dinamik bir

sürece sahiptir. Bu kimlik tasavvuru hem özcülük hem nesnelcilik karşıtı yapılandırıcı (konstrüktivist) ve öznelci (sübjektivist) yaklaşımlara destek sağlar ve kimlik konusunun yaygınlaşmasına yardımcı olur. Fakat esasen bu yaygınlaşmanın temelinde yer alan asıl faktör, toplumsal ilişkilerin ve kurumların değişmesi, bireyselliğin bir değer olarak yaygınlık kazanması, bazı kolektif hak arayışlarının –siyahlar, kadınlar, eşcinseller- yaygınlaşması ve kimliğin bir sorun olarak gündeme ağırlığını koymasındır.

Bu aşamada Erikson’u tekrar hatırlamak gerekmektedir. Yaşanan şartlar Erikson’un çalışmalarına rehber ve referans olmuştur. Zira ikinci Dünya Savaşı sonrasında Amerikan halkının yüz yüze geldiği birçok problemden birisi de kendini tanıma durumu ile ilgiliydi. Dünyanın dört bir yanından gelmiş ve halâ köken aidiyetlerini güçlü şekilde sürdüren kitlelerin teşkil ettiği Amerikalılar nasıl bir aidiyete sahip olmalıydılar? Amerikalı olmak neydi? Amerikalılık neyi gerektiriyordu? gibi sorular gündemde yer buluyordu. Ulusal çalışmalar son derece popüler hale gelmişti ve ulusallığın sınırı tayin edilmeye çalışılıyordu. Üstelik Amerikan hükümeti ‘sivillerin manevi güçlerinin en iyi şekilde korumanın nasıl olması gerektiği’ konusunu önemsiyor ve bu konuda çalışmalar yapılmasını istiyordu. Bu durum Amerikalının karakterini belirlemek anlamına gelmekteydi. Erikson bu aşamada sürece dâhil oldu. ‘Childhood and Society’ (1950) isimli kitabıyla gündemdeki konulara yöneldi. İlk defa ‘Amerikan kimliğinden’ bahsetti. Hâlbuki daha önce bazıları ‘Amerikalının karakterinden’ bahsetmişlerdi (Erikson, 1993).

1960’lardan sonra kimliğin yaygın bir biçimde kullanıma girişi ile birlikte ‘sınıf’a yönelik ilgi yerini ‘kimlik’e bıraktı. 1970’lerde kimlik kavramı alabildiğine yaygınlaştı. Derinlikli bir literatür oluşmaya başladı. 1970’lere kadar kimlik tartışmalarına sosyal psikoloji ve sembolik etkileşimcilik tarafından yürütülen mikro-sosyolojik analizler egemendi. Merkeze bireyin alındığı bu tartışmalar, kişilerarası ilişkilerin bir ürünü olarak ortaya çıkan benlik duygusunu öne çıkararak kimlik meselesi ile temas kuruyordu. Bu eğilim 1970’lerle birlikte ağırlığını kaybetmeye başladı. Yavaş yavaş da olsa birey odaklı analizlerin yerini kolektif kimlik almaya başladı. Kolektif tanımlar, kolektif ve politik uzantıların belirleyici faktörü olarak görülmeye başlandı.

Kimlik 1990’lar boyunca sosyal bilimlerin en önemli konularından birisi oldu. Bu yıllarda herkesin kendisi ve başkaları için söyleyecek bir şeyleri vardı. Sosyologlar, siyasetçiler, coğrafyacılara, psikologlar, felsefeciler, tarihçiler kimliğe odaklandılar. Kimliğin inşa, değişim, nitelendirme, dönüşüm, tanımlama gücü gibi özelliklerini konuşmalarının ve yazılarının gündemi kıldılar. Zira 20. yüzyılın son yılları etnik kimliklerin parladığı, ulusçuluğun sarsıntı geçirdiği,

alt kültür kesimlerinin kendilerini daha güçlü şekilde ifade etmeye başladıkları, farklılıkların benzeşmeye ve benzeşiklerin ayrılmaya başladığı yıllardır. Bugün gelinen nokta itibarıyla kimlik internet ve/veya sosyal medya ile ilişkili önemli konu başlıklarından birisi olup çıkmıştır. Artık kimliğin niteliğinde gerçekleşen bir değişme, kimlik tartışmalarının eksenini teşkil ediyor; o da kimliğin sanallaşmasıdır.

III. BİREYSEL VE KOLEKTİF KİMLİK

Kimlik, bireyi ötekilerden ayırıp farklı kılan olguları ifade etmektedir. Kimlik bireye kendisini tanımlama ve nasıl birisi olması gerektiği konusunda değerlendirme ve karar verme seçenekleri sunmaktadır. Birey, kimliği aracılığıyla kendisini algılayış biçimini ortaya koyduğu gibi, ‘ötekilere’ karşı konumlanışını da ifade etmiş olmaktadır. Kimlik, bireye kim olduğunu ve ‘ötekilerin’ kim olduğunu anlamayı sağlamaktadır. Birey kendisinin kim olduğunu ve başkalarının kim olduğunu bilmeden hayatını düzenleyemez. Bireyler kimlik repertuarı olmadan, birbirleriyle anlamlı ve tutarlı ilişki kuramazlar. Kimin kim olduğu ve neyin ne olduğu kimlik ile anlaşılır. Kimlik dünyası olmadan insan dünyası olmaz (Jenkins, 2016: 22, 23).

Kimliğin birbiriyle ilişkili iki boyutu vardır. Birisi ‘kişisel’ diğeri ise ‘toplumsal’ boyuttur. ‘Kişisel kimlik’, en kısa anlamıyla, içinde olduğu dünyaya yönelik yaklaşımını, bu dünyadaki konumunu belirleyen inanış ve aidiyetlerini ifade etmektedir. Her birey özgün bir iç dünyaya, belirli bir benliğe ve öznelliğe sahiptir. Kişisel kimlik elde edildikten sonra pasif bir şekilde duran bir şey değildir. Bireysel bir başarının ürünü olup, uygun tercih ve eylemlerde bulunarak dinamizmini hep korur. Yeni deneyimler, durumsal değişmeler, iç kavrayışlar, toplumsal farklılaşmalar, yeni bakış açıları kişisel kimliği hep inşa etmeye ve dinamik bir moda var olmaya devam etmesine katkı sağlar. Yapılan araştırmaların *kişisel kimliğin* temel kodlarının değişmediğini ve üstü örtülse bile fırsatını bulunca varlığını hiç gecikmeden ortaya koyduğunu göstermiştir. Gerçekten birey bazen uzun vadede bastırıldığı ve unuttuğu yönlerinin hiç beklenmedik bir şekilde ortaya çıkışına tanık olabilmektedir. Örneğin çocukluğunda edindiği dini duyguları ve hassasiyetleri veya ulusal duygularını kaybettiğini düşünen ve hatta bundan emin olan bir kişinin farklı bir ortamın yol açtığı sarsıntıyla bir anda o yok olduğunu zannettiği duygu ve düşüncelerin güçlü etkisini deneyimleyebilir. Bu konuda bildik birçok örnek vardır. ‘Beyaz ebeveynlerin evlatlık edindiği ve kendilerini beyaz olarak görüp yetişen birçok Avustralya yerlisi, yerlilerin yaşam tarzını, müziklerini ve ritüellerini birebir gördüklerinde, ‘ani’ ve ‘travmatik’ bir benlik keşfi ve derin bir tanıma hissi yaşadıklarından bahsetmişlerdir’(Parekh, 2014: 57).

Kişisel kimliğin bireyin yaşamında önemi büyüktür. Bireyin tercihlerini ve eylemlerini yönlendirir. Söz konusu tercih ve eylemlere süreklilik kazandırır. Bireyin yaşamını planlamasına, davranış ve eylemlerini yapılandırmasına, başkalarına karşı konumlanmasını sağlar. Kişiliğin bütünlüğünü korur. Bireyin kişiliğine uygun normlar edinmesini ve bu normlara göre olmasını destekler. Bireyin kime yakın, kime uzak olması gerektiğini, neyi istemesi ve neden kaçınması gerektiğini, nelere değer vermesi ve nelerden nefret etmesi gerektiğini belirlemeye destek olduğu gibi, bireysel yaşamın yönlendirilmesini sağlar. Bireyin özne bir 'ben' olmasını sağlar; bireyi nesne bir 'ben' olmaktan uzak tutar.

'Kolektif kimlik'e gelince, yine en genel anlamıyla, bireyin kendisini konumlandırmasına, tanımlamasına ve kendisini ayrılmaz parçası olarak gördüğü ilişkilerine karşılık gelmektedir. Esasen tüm kimliklerde toplumsal bir boyut vardır. Çünkü bireysel dahi olsa kimlik toplumsal yapı içinde ve ötekisinin karşısında inşa olunur ve anlam kazanır. Bir başka boyutuyla, kimlik bir anlam meselesidir ve anlam her zaman etkileşim içerir. Anlaşma ve karşı koyma, gelenek ve yenilik, iletişim ve müzakere... tüm bunlar anlam verme sürecinin gereği olan şeylerdir.

İnsan toplumsal bir varlıktır ve bu sebeple toplumsal ilişkiler ağının içinde yer alır. Bireyin doğal olarak aidiyet hissettiği ve doğasının gereği olan toplumsallık, bireyin karşısına klan, kabile, etnik grup veya ulus biçiminde çıkabileceği gibi meslek veya hemşeri topluluğu şeklinde de çıkabilir. Birey formel veya informel biçimde birilerine, bir yapıya bağlanır; ona karşı aidiyet hisleri kazanır. İşte bu onun toplumsal kimliğinin sebebi ve gereğidir. Kolektif kimlik çoğuldur. Bireyin farklı kimliklere sahip olması ve bunları önem sırasına göre kabullenmesi kendi kişisel kimliği ile toplumsal kimliğinin karşılıklı etkileşimiyle gerçekleşen bir şeydir.

Birey tüm toplumsal etkilerden arî/aşkın bir varlık olmadığı gibi, toplum havuzuna batırılmış bir sünger de değildir. Topluma doğan ve toplumsallık doğasının gereği olan birey, toplumun üyesi olarak çeşitli ilişkiler içerisinde bulunur. Bu ilişkilerin bazılarında özne, bazılarında nesne konumunda olabilir. Ancak sonuçta nerede ve nasıl özne ve nerede ve nasıl nesne olması gerektiğini de öğrenir. Böylelikle kolektif kimliğini inşa eder.

IV. SANAL KİMLİK

Gelenekteki bireyin üyesi olduğu kolektif yapı ile süregelen ilişkisi, sosyal medyadaki bireyin üyesi olduğu ve internet ağları üzerinde vücut bulan kolektif yapı ile ilişkisi arasında önemli farklar vardır. Bu farklar, bireyin kolektif yapıya giriş biçiminden, bu yapı ile olan ilişkisine, yapının diğer bireyleri hakkındaki bilgisinin niteliğinden, o bireylerle olan ilişkisinin zaman ve mekân boyutuna, yapıdan ayrılış biçimine kadar her alanda gözlemlenebilir. Geleneksel/gerçek topluluklarda birey başta cinsiyet, yaş, ırk, meslek, sosyal statü, milliyet, din, mezhep gibi özellikleri bakımından ne ise topluluktaki durumu ve konumu da odur. Birey belki sosyo-ekonomik koşullarda kendisini olduğundan kısmen farklı göstermeyi başarabilse bile, cinsiyet, yaş gibi olgusal niteliklerinde farklı gösterme durumu söz konusu değildir. Ancak durum internet ağları üzerinde iletişim kuran ve sosyal medya mecralarında boy gösteren bireyin sanal topluluğun üyeleriyle olan ilişkisine gelince; bireyin topluluğa katılırken kendisini takdim etme biçiminden, topluluk ile ilişkisini sürdürürken kendisini ifade ediş biçimine kadar tüm alanlarda bireyin topluluk ile ilişkisi geleneksel/gerçek olanınkinden oldukça farklı işleyebilmektedir. Günümüzün bireyi, sosyal medya mecralarında vücut bulan topluluğa kendisini istediği şekilde sunması ve istediği kişiliğe bürünmesi mümkündür. Örneğin yaşlı ise genç, erkek ise kadın olarak topluluk içerisinde yer alabilir. Sosyal medya ortamında oluşturulan kimlikler gerçekle irtibatlı olabilir veya böylesi bir ihtimali her zaman korumaktadırlar. Ancak şu da var ki, bireyler değerli buldukları kimlik ve statüye sahip olma arzusu ile tahayyüllerindeki bulunmak veya olmak istedikleri konumun gereği olan kimlik ölçütlerini kurgusal olarak inşa edip kendilerine sanal bir kimlik oluşturulabilmektedir. Bu da gerçek ile sanal kimlikler arasındaki aşılmaz engeller olmadığını, keskin bir şekilde var olduğu düşünülen sınırın esasen oldukça geçirgen bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Bu sebeple sanal iletişimi, gerçek iletişimin yerini alan bir iletişim türü olarak değil de, nesnel gerçekliğin farklı bir uzantısı olarak görmek gerektiği ortaya çıkmaktadır. Bu da sanal ortamın bireylere sağladığı bir imkân gibi durmaktadır. Bu imkân sanal âleme çekicilik kazandırmakta ve bu çekicilik sanal âlemin temel bir özelliği olarak ön plana çıkmaktadır. Birey bu çekicilikten aldığı güçle de kendisini nesnel topluma alternatif bir alan olarak takdim edebilmektedir. Çünkü Robins'in ifade ettiği üzere (Robins, 2013:63, 37), genel manada internette, özellikle de sosyal medyada cisimleşmiş bedenler ve gerçek fiziksel mekândaki gibi karşılaşmalar yoktur. Burası sanki bedenleri olmayan ötekilerle ilişki kurmayı mümkün kılan yeni bir iletişim ve etkileşim alanıdır. Bu ortam, postmodern döneme ilişkin alternatif bir toplum modeli yerine, topluma alternatif bir ortam kurma amaç ve isteğinin ürünü olarak işlev görmektedir. Sanal alanın

uzakta, fiziksel olarak dokunulmaz ve tamamıyla kurguya dayalı bir mekân olması, onu bütün ilgilerin merkezine yerleştirmektedir. O, arzu ve düşlerin eşliğinde rahat bir şekilde gezinip sörf yapılabilecek oldukça farklı bir uzam olarak işlev görmektedir. Onun üzerinden kısıtları ve eksikleriyle şu anda ve burada olan gerçekliğin yerini alabilme imkânından söz edilebilmektedir.

Bireyin internet aracılığıyla katıldığı gruplara kendisini takdim edişinde dile getirdiği kimliğine ait özellikler gerçek de olabilmektedir, kurgusal da olabilmektedir. Ancak gerçek olan ile kurgusal olanı ayırt edecek bilgi ve kriter bulunmadığından otomatik olarak hepsi kurgusal kabul edilmektedir. Burada önemli olan, bireyin kendisini farklı gösterme ihtiyacının nedenidir. Bu konuyu detaylı bir şekilde incelemiş olan Binark'a göre (2005: 125) bireyin kendisini olduğundan farklı takdimi, sohbet/laflama odalarında (Chat odalarında) kendisi için belirlediği takma ad ile başlamaktadır. Tercih edilen takma adlara bakıldığında, seçilen adın ilgi çekici olmasına özellikle dikkat edildiği anlaşılmaktadır. Bu ise takma adın genellikle popüler kültürden veya yabancı dilden seçilmesi biçiminde gerçekleşmektedir. Yabancı dillerdeki bazı sözcükler kolaylıkla takma ad olarak belirlenebilmektedir. Bunun dışında tercih edilen takma adlara ve genel olarak kullanılan dile ait pratiklere bakıldığında önemli bir kısmının cinsiyetçi önyargıları ve cinsiyetçi kalıpları pekiştirecek nitelikte oldukları görülmektedir.

Sanal ortamlarda birey istediği gibi ve istediği kadar kendisi için bir sanal kimlik inşa edebilmektedir. Bazen tüm kimlik bilgileri sahte olurken, birey bazı zaman ise gerçek kimliğinin bazı özelliklerini ön plana çıkarırken, bilinmesini istemediği diğer bazılarını gizleyebilmektedir. Örneğin cinsiyetini ve yaşını doğru olarak gösterirken, bilinmesini istemediği mesleğini, sosyal pozisyonunu gizleyerek yerine sahte bir meslek veya sosyal pozisyon belirtebilmektedir. Sanal ortamların yapısı gereği kısmen veya tamamen gizleme yüz yüze iletişimde olduğundan çok daha kolaydır. Yüz yüze iletişimde, gerçekleştirilen gizleme veya değiştirmeler anlaşılabilir. Yapılan gizlemeyi veya değiştirmeyi ele veren bazı ipuçları (ses, mimik, beden dili, görünüm vs.) gerçekleştirileni fark etmeyi sağlayabilmektedir. Ancak sanal ortamlarda bireyin görülmemesi ve işitilmemesi sebebiyle gizleme ve değiştirme işlemi daha kolay ve oldukça rahat bir şekilde yapılabilmektedir. Bu gizlemenin temel amacı toplumsal açıdan çok arzulanan kimliklere sahip olma isteğidir (Turkle, 1995: 7). Bireyin gerçek hayatta sahip olmadığı veya olamayacağı fakat olmak istediği özellikler hiç zorlanılmadan ve son derece kolay bir şekilde sahip olunan özellikler olarak ifade edilebilmektedir. Üstelik gizlemenin ve değiştirmenin sınırı da yoktur.

Bireyin gerçek dünyada ve gündelik yaşamın içinde genel anlamda sosyal ve yasal kontrolün ve/veya daha da önemlisi ahlaki sınırlamalar sebebiyle yahut kendi imkânlarının ve yeteneklerinin yetersizliğinden dolayı yapamadıkları, ifade edemedikleri, açığa vurmaktan çekindiği her türlü durum, tutum, düşünce ve inanç bilgisayar klavyesinin sağladığı imkânlar içerisinde çok kolaylıkla ifade edilebilmektedir. Bireyin algıladığı ve hatta yaşadığı dünya bir bilgisayarın ekranına dönüştüğünde mahrem ve mahrem olmayan, özel ve kamusal, ayıp ve ayıp olmayan, yasak ve yasak olmayan, günah ve günah olmayan, normal ve normal olmayan arasındaki ayrımlardan söz etmek imkânsızlaşmaktadır. Her şey görülebilir ya da hiçbir şey görülemez olmaktadır. İcat edilmiş, sözel olarak dillendirilmiş kimlikler izoledir, durağandır, yalnızdır. Beden artık gerçeği değil isteneni, kurgulanmış olanı temsil etmektedir. Bu haliyle de sanaldır. Beden, klavye tuşlarında konuşan dilin kurduğu hayali bir bedendir. Cinsiyet, ırk, renk, etnik sınırsız ve sorumsuzca konuşan bir dilin sınırları içinde inşa edilmektedir. Ontolojik var oluş, internetin sanal uzamı içinde bedenden ve mekândan koparılmış ve yalnızca kelimelere dönüşmüş bir özellik ve en önemlisi de kısmen veya tamamen kurgulanmış bir halde vücut bulmaktadır. Bu anlamda internet hayalin evreni veya hayali bir mekân olarak tanımlanabilir. Ancak aynı zamanda yazı dili üzerinden gerçekleşen etkileşimlerle oluşan ve hayal gücünü kolaylıkla istenilen şekilde yapılandıran mekândır. İnternetin evreninde kimlikler, sabit ve değişmez olmaktan çıkmaktadır; istenildiği anda istenilen şekilde değiştirilebilen metinler içinde kurulabilmektedir. Bu haliyle kurgulanmış olan varlık ve var olma biçimi tamamen akışkan hale gelmiştir. En küçük etkiyle veya arzuyla istenilen yöne kolaylıkla akmaktadır. Bu özelliğiyle de kurgulanmış olan bu kimliğin özellikleri sürekli ve kolaylıkla değişiklik göstermektedir. Sanal ya da anonim kimliklerin siber uzamda gerek bireyler ve gerek kolektif kimlikler için sunduğu imkânlar bir tür toplumsal yaşamın sınırlarının aşılmasına karşılık gelmektedir. Kimi internet yorumcularına göre gerçekleşen şey, bedenin gizlenmişliğinin, beden aracılığıyla kurulan özne tasavvurunun ortadan kalkmasının, bedene yüklenen bütün anlam ve bağlantıların bir anda yok olmasının ürünü olarak adeta saf ve doğal olarak soyut bir öznenin ortaya çıkması anlamına gelmektedir (Timisi, 2005:98).

Geser'e göre (2002) 'ufuk çizgisinin' olmadığı sanal dünyada fiziki yakınlıkla kurulmayan sosyal bağların ve 'bedensiz' sosyal ilişkilerin niteliği önemli bir sorun olarak belirmektedir. Cinsiyet, deri rengi, bedensel engeller, moda, yaş gibi toplumsal baskılarla çevrelenmemiş ön yargıların dikenli tellerine takılmadan kurulup sürdürülebilen ilişkiler, toplumsal bağların farklı bir zeminde yeniden kurulabilmesi için bir avantaj olarak görülmektedir. Bunun yanında yüz yüze toplulukların ölçek darlığı, bedensiz kurulan sosyal

ağlarda genişleme eğilimi göstermektedir. Fiziki ortamın sanala evrilmesi, aynı zamanda çevreleyip sınırlandırdığı beden de sanal olarak şekillendirilmesine neden olmaktadır. Yeni iletişim ortamındaki topluluğun üyeleri, diğer üyelerin fiziki varlığı hakkında kesin bir bilgiye sahip olmadan, yalnız söz konusu üyenin keşfedilmesine izin verdiği ölçüde gerçek ya da kurgusal bir fiziki varlıkla irtibatta olduğu zannını taşımaktadırlar. Bu açıdan Fisher'in şu tespiti son derece manidardır: 'Çevrimiçi kişi herhangi bir şey olabilir, herhangi bir cinsiyet, herhangi bir yaş, ağırlık, ırk hatta tür. Bir kişinin ağaç olamaması için hiçbir neden yoktur' (Fisher, 1997: 120). Sanal topluluklardaki 'devam eden iletişimsel akışlar' (Geser, 2002) sosyal etkileşimde kamusal çıkan ilk görüntü olan 'beden'in yerini almaktadır. Başkalarının düşünceleri endişe kaynağı değildir, çünkü kimse kullanıcının bedenine bakarak önyargıda bulunmaz. İnsanlar yalnız birbirlerinin kelimelerini görürler (Turkle, 1995: 84). Yüz yüze iletişim ortamlarındaki katılımcıların bedeni varlıklarının gerekliliğinin ortadan kalkmasının yanında, yeni iletişim ortamında gözetleyenlerin de bedeni varlıkları artık gerekliliğini kaybetmiştir. Yeni iletişim ortamında 'kimsenin bulunmaması' yüz yüze iletişim ortamının fiziki şartlarının aksine, 'bedeni olarak kimsenin bulunmaması' anlamına gelmemekte, devam eden iletişim sürecine 'henüz kimsenin katılmadığı' anlamına gelmektedir. Bedensel varlığın zorunluluk olmaktan çıkması, bir tartışma ortamına yalnız gözetleyen kimliğiyle katılımı kolaylaştırmaktadır.

İnterneti şu veya bu şekilde eleştirenlere karşılık, interneti insanlık için önemli ve değerli bir imkân olarak görenler de vardır. Bunlardan birisi Elektronik Ufuklar Vakfı'nın kurucularından John Perry Barlow'dur. Barlow'un 1996 yılında Davos'ta açıkladığı 'Sanal Dünyanın Bağımsızlık Bildirgesi' internete bağlanan umutlar ve yüklenen değerlerin bugün gelinen durumu anlamak açısından oldukça dikkat çekicidir: 'Bizim dünyamız hem her yerde hem hiçbir yerdedir, ancak kişilerin yaşadığı bir yer değildir. Biz herkesin ırk, ekonomik güç, askeri güç veya doğduğu yerle ilgili tanınan ayrıcalıklar olmadan ve önyargısız girebildiği bir dünya yaratıyoruz... Kimliklerimizin, fiziksel karşılığı yoktur, bu nedenle sizin aksinize, fiziksel cebir ile emir alamayız... Çin, Almanya, Fransa, Rusya, Singapur, İtalya ve Amerika Birleşik Devletleri'nde, Sanal Dünya'nın sınırlarına muhafız karakolları dikerek özgürlük virüsünü engellemeye çalışıyorsunuz. Bu önlemler, özgürlük virüsünün yayılmasını kısa bir süreliğine durdurabilir, fakat yakın zamanda sayısal medyayla sarmalanacak dünyada bunlar bir işe yaramayacaktır... Fiziki bedenlerimiz üzerindeki kurallarınızın devam etmesine müsaade etsek bile, sanal varlığımızın egemenliğinizden etkilenmediğini ilan etmek zorundayız. Gezegende baştanbaşa öyle yayılacağız ki, hiç kimse düşüncelerimizi tutuklayamayacak. Sanal dünyada aklın medeniyetini yaratacağız. Ve belki de bu medeniyet,

hükümetlerinizin daha önce yarattıkları dünyadan daha insancıl ve adil olacak' (Narmanlıoğlu, 2013:58). Bunlar, girilen sürece ilişkin önemli ve anlamlı tespitlerdir.

Yeni iletişim ortamında beden 'ulaşılabilir bir bilgi kaynağı' (O'Brien, 2005: 78) olmaktan çıktığından beden ve aklın ayrılmazlığına dayanan kimlik düşüncesi anlamını yitirmektedir. Bilgisayarla iletişim ortamında bedeni de kapsayan 'toplumsal bağlam göndergelerinin yokluğu' (Timisi, 2003: 135) en azından varsayım olarak eşit şartlarda bir iletişim sürecine imkân sağlamaktadır. Bu imkân ırk, cinsiyet, yaş, dış görünüm gibi nedenlerle dışlanmış ya da dışlandığını hisseden kullanıcıların, toplumsal önyargı ve aşğılamalara takılmadan tartışmalara katılmasını, bilgiye ulaşmasını kapsamaktadır.

Kamusal alan, demokratik katılım, serbest politik tartışma, fiziki dünya normlarından kaçış gibi bir dizi tartışmanın kavramsal karşılığı olarak kullanılan 'nettaş' (netizen), 'siber yurttaş' (cybercitizen), 'dijital yurttaş' (digital citizen) genel olarak bilgisayarla iletişim ortamına katılan bireylerin 'ulus üyeliğini aşan' yönüne gönderme yapmaktadır. Birey bilgisayarla iletişim sürecinde, üyesi olduğu ulusal topluluğun normları dışında ve üstünde yeni bir ortamın yurttaşıdır. İnternetin mümkün kıldığı küresel irtibat, değişik öznel yurttaşlık tanımlamalarına tabiyet zorunluluğu altındaki insanları farklı bir bağlamda yurttaş haline getirmektedir. Bu küresel irtibatın yurttaşlığı 'makbuliyet' tanımını kendi iç dinamiğinden almaktadır. Eğitim sistemiyle öğretilen ve toplumsal olarak yeniden üretilen standart davranış kalıpları, yeni iletişim ortamında ağırlığını kaybetmekte, rol ve statüler daha az önemli hale gelmektedir. Bireylerin kendi ahlak anlayışları doğrultusunda toplumsal iletişime geçmelerine olanak sağlayan (mutlak anlamda böyle bir imkânın işlevsel olduğu tartışmalı olsa bile) yeni bir ortam söz konusudur (Narmanlıoğlu, 2013: 79).

İnternette inşa olunan ve kimlikleri da kapsamına alan sanal evrende bir sanal gerçeklik kurgulanmaktadır. Tamamen kurgusal olan ve inşa olunan sanal gerçeklik deneyimi, çoğu zaman zannedildiğinin aksine iletişim makineleriyle etkileşim içinde olmak şeklinde değil, makineleri aracı olarak kullanan insanlarla etkileşim içinde olmak şeklinde gerçekleşmektedir. Bu etkileşim içinde kişilikler, duygular ve kimlikler parçalanmaktadır. Sanal kimliğin öznesi dilin sınırları içinde ete-kemiğe bürünmektedir. Dilin evreninde vücut bulmayan özne ya sahtedir ya da hiç yoktur. Beden görüneni temsil etmemektedir. Beden dil üzerinden kurulan bir kurgudan başka bir şey değildir. Cinsiyet, ırk, renk, etnik aidiyet, tercihler... Tamamıyla dilin sınırları içinde inşa olunmaktadır. Bireyler bir elektronik gezgin konumundadırlar. Ağdaki bir hayalet kozmonot gibidirler. Ekranda parçalarına ayrıлып ışık noktaları olarak yeniden bir araya getirilmektedirler. Teknolojiyle kendini inşa eden, sürekli yeniden üretilen öznel

durumunda olunmaktadır. İnternet, herhangi bir şekilde kimlik ayırımına girmeden ya da kimliğin belirsiz olduğu anonim bir ortamda inanç ve düşüncelerin yayılmasına ve karşılıklı alışverişe imkân sağlamaktadır. Kullanıcılar gerçek hayattaki hiyerarşik konumlanışın dışında ve tamamıyla eşit statülere sahip bir şekilde yer almaktadırlar. Sanal topluluklara katılanlar, toplumda ifade etmeye zorlandıkları konuları ve özelliklerini kolaylıkla ifade edebilmekte, beğenmedikleri veya beğenilmeyeceğini düşündükleri özelliklerini istedikleri şekilde saklayabilme ‘şansına’ sahiptirler. Bireylerin farklı şekillerde ve niteliklerde kendilerini isimlendirme ve tanımlama şansları vardır. Bu ortam kimliklerin istenildiği gibi inşa edildiği, seçildiği, oynanabildiği bir ortamdır. Katılımcılar kendilerini sadece dil aracılığıyla ifade ettikleri bir ortamdır. İfade edilen kimliklerin gerçek olup olmadığı konusunda açık ve net bir bilgiye sahip olmak çok zor ve hatta imkânsızdır. Bu yönüyle söz konusu kimliklerin sahiplerinin oluşturdukları topluluklar sanal olup, hayali olarak da nitelenebilmektedirler (Akkaş, 2015: 64, 103).

İnternette herhangi bir kimliği inşa etmek ve kurgulanıp gerçekmiş gibi sunulan bu kimliği istenildiği sürece sahiplenmek ve bir gün yine istenildiği gibi değiştirmek veya bir tuş darbesi ile o kimliği yok etmek mümkün olmaktadır. Bu durum bir reklâmda kullanılan sloganda ‘Nette hiç kimse bir köpek olduğunuzun farkına varmaz’ şekli ilginç ve son derece manidar bir anlatımla dile getirilmektedir. Sürecin bu yönü ile ilgili tespitlerde bulunan Yılmaz, modern dünyada insanların kimliklerinden ve benliklerinden soyutlanıp, neredeyse bazı kayıt defterlerindeki sayılardan ibaret hale geldiklerini dile getirmektedir. Bu durum internet ekranında çok daha başka boyutlara evrilmektedir. Günlük hayatındaki parçalanmış kimlikler arasında ne kadar istese de gerçek anlamda kendisini yaşayamayan birey, arkasına saklandığı ekranın başına geçtiğinde kolaylıkla bir başka kimliğe, kurgulanmış bir kimliğe bürünmektedir. Bu ise yadırganacak bir şey değildir. Üstelik bireylerin gerçek adlarını da gizleyip bazı zamanlar kendi kişiliklerine uygun, çoğunlukla da o anda olmak istedikleri kişinin özelliklerini dile getiren nicknameler (takma ad) almaları durumu daha da karışık hale getirmektedir (Yılmaz, 2005:124).

SONUÇ

Kimlik konusu ve hatta problemi insanın en temel konularından ve problemlerinden birisidir. İnsanın kendisini konumlandırışı, bu konumlandırmayı ‘ötekilerine’ göre yapması, o insan bireyinin veya kolektif yapının kimliğini inşa eder. Birey veya kolektif yapı ben/biz

kim(iz)? diye sorduğunda kimliğini ifade eder. Bu işaret çoğu zaman olan şeyi gösterir, bazen de olma sürecini gösterir. Çünkü bu soruyu sormadan kimlik bilincine sahip olmak mümkün değildir. Elbette ki bireyin veya kolektifin birimin bir anda bir tane değil, birçok kimliği vardır. Fakat bu çatışmaya yol açmaz. Çünkü bu kimlikler hiyerarşik olarak sıralanmıştır; birbirlerini kapsarlar; aynen soğan örneğinde olduğu gibidirler. Çatışmaya yol açan, aynı düzlemde birden fazla kimliğe sahip olmak/olmaya kalkışmak durumudur. Bunu en açık dinsel/ideolojik kimliklerde görürüz. Özü itibarıyla her kimlik, özne inşa eder ve öznesinin tercihlerini, konumlanışını dile getirir. Esasen özne, kimliğini ifade ederken, o kimlik üzerinden tercihlerini, isteklerini, önceliklerini belirtmiş olur. Dolayısıyla kimlik ile özne olma durumu, kimlik ile ötekiler arasında var olma durumu arasında karşılıklı birbirini inşa eden ve varoluşa süreklilik kazandıran bir ilişki vardır. Bu durum yakın zamana kadar böyle devam etmiştir. Ancak dijital internet teknolojisi ve bu bağlamda sosyal medya ile birçok şey radikal düzeyde değişmiş veya değişim sürecine girmiştir. ‘Kimlik’ olgusu da bunlardan birisi olmuştur. Kimlik sanallaşmış; sanal bir özneyi işaret eder veya inşa eder olmuştur.

Sosyal paylaşım ağlarına dâhil olma sürecinde bireyin kendi gerçek kimliğini ifade etmek zorunda olmaması, tasarladığı bir kimliği istediği şekilde inşa edebilme imkânına sahip olması gerçek ve kurgulanmış ‘ben’ arasındaki sınırları buharlaştırıp yok etmektedir. Bireyin gündelik yaşamı içinde yaşam pratiklerinin büyük çoğunluğunun doğal ve sıradan bir unsuru olup çıkmış bilgisayar dolayimli iletişim ve ağlar üzerinde vücut bulan kamusalılıklarda inşa edilen sanal kimlikler, bireyi bedeniyle ve yaşam tercihleriyle sanal hale getirebilmektedir. İnsanlığın bilinmeyen en eski çağlarından dijitalleşmenin egemen olduğu günümüz dünyasına kadar yaşanmış, sürekli kılınmış anlayış ve ölçüler işlevsiz hale gelebilmektedir. Örneğin mahremiyet sadece kavramsal olarak bilinen ve yaşam pratiklerine iliştiirilen, gerçekte herhangi bir şekilde varlığı ve etkisi bulunmayan bir sözcük haline gelebilmektedir. Üstelik birey için en özel çevrimdışı anlarda ve mekânlarda dahi sanal eksende şekillenen iletişim sürdürülebilmektedir. Bunda dijital iletişimin nesnel uzamdan bağımsız olma niteliğinin yanı sıra, bedensiz olma durumunun da etkisi vardır. Çünkü o uzamdaki bireyin benliği bir kurgudur ve bu kurgu beden üzerinden inşa edilmektedir. Zira bilgisayar dolayimli iletişim, bedensiz ve isim vermekten nesnel temsile kadar her kademesini bireyin belirlediği bir benlik sunumunu mümkün kılmaktadır. Dolayısıyla buradaki birey, tamamen kendisinin tasarladığı ve bir anlamda kendini inşa ettiği kimlik sebebiyle yaşamını kontrol etme iradesine sahip olduğu yanılgısına kapılmaktadır. Bilgisayarla iletişimde kişi kamusal hale gelmesini istemediği sürece kimsenin fiziki görünüşünü, yaşını, cinsiyetini, hangi ulustan olduğunu görmek mümkün

değildir. Bu kadar belirsiz, kaygan, değiştirilebilir, kesintili kimlik kurgusuna imkân sağlayan bilgisayarla iletişim ortamında, kolektif kimlikler gibi sınırları belirlenmiş, tanımlaması önceden gerçekleştirilmiş, akışkanlıktan ziyade katılığa, değişkenlikten ziyade değişmeme üzerine kodlanmış bir kimlik yapısının yeniden inşası, hem söz konusu kimliğin hem bu kimliğin yeniden kurulduğu aracın özelliklerinden etkilenmektedir. İnternet ortamındaki kimlik, bireyin kendi kullanımında bile birçok bakımdan farklılıklara uğrayabilmektedir. Kimliği bilmenin yolu sadece o anda yazılanlardır. Başka bir yol ve imkân bulunmamaktadır. Sanal uzamdaki kimliklerin sahte olma durumunu tespit etmek, bireylerin kendi deneyiminden geçmektedir. Ancak bu da çok zor ve amaca ulaşma garantisi olmayan bir yoldur. Bu sebeple iletişim halindeki bireyler birbirlerini kimlik ekseninde pek de dikkate almamaktadırlar. Çünkü kimlik dikkate alınmayı gerektirecek bir gerçeklikte midir bunu bilmek mümkün olmamaktadır. Anlık oluşmuş kimlik, tıpkı eski çağların tiyatro oyunlarında yüze takılan maskeler gibi kabul edilmekte, maskeler adeta kelimelerin yüzüne takılarak diğer kelimelerin huzuruna çıkmakta ve her bakımdan maskeli bir iletişim gerçekleşmektedir. En önemlisi de geleneksel/gerçek cemaatlerde olan duygusallık ve bu duygusallığın getirdiği yakınlık, dostluk ilişkileri ya gerçekleşmemekte ya da çok sığ ve şekli olarak gerçekleşmektedir.

Dijital çağın toplumunda ciddi bir zihin karmaşası yaşanmaktadır. Bu karmaşaya 'yolunu kaybetmişlik' duygusu eşlik etmekte ve bu duygu giderek güçlenmektedir. Nereye gidildiğine ilişkin soru her geçen gün daha sık ve şiddetli şekilde zihinlerde yer bulurken, gidişatın seyri konusundaki belirsizlikler veya öngörülere ilişkin olumsuzluklar derin tedirginliklere yol açmaktadır. Gittikçe hızlanan gelişmeler ve daha sık yaşanan değişiklikler karşısında kimliğini kaybeden veya içeriği boşalmış kimliklerle yaşamak zorunda kalan bireyler, bu bireysel durumlarına ilaveten toplumsal ilişkilerinde de bu ilişkileri anlamlı ve değerli kılan kültürü kaybetmenin korku ve endişesi içerisinde yaşamlarını sürdürme çabası içerisinde. İnsanlar, her geçen gün daha da daha önce bilmediği anlamlar dünyası, yaşam biçimleri girdabına kapıldığı hissi içerisinde olup-biteni anlamlandırmaya çalışıyorlar. Fakat bu arada bilinmeyen farklı bir kültüre ve kimlik boyutlarına doğru sürüklenmeler gerçekleşmekte, bunun yol açtığı huzursuzluk bireysel zihin dünyasının ve duyguların her gün daha da ağırlaşan yükü olup çıkmaktadır.

KAYNAKLAR

- Akkaş, İ. (2015). Sanal cemaatler. İstanbul: Doğu Kütüphanesi.
- Arendt, H.(2016). İnsanlık durumu. (Çev: B. S. Şener) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Arthur S. R. & Reber. E. & Rhianon, E. (1985). The penguin dictionary of psychology. New York: Penguin Press.
- Ateşçi, E. (2015). Kadın ve erkek temsilleri açısından yeni bir araya gelme alanı olarak sosyal paylaşım ağlarının analizi: kizlarsoruyor.com örneği, (Yüksek Lisans Tezi), Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Kocaeli.
- Bilgin, N. (2007). Kimlik inşası. İzmir: Aşina Kitaplar.
- Binark, M. (2005). Kimlik(lenme), dipnotsuz iletişim ve etnik laflama odaları. İnternet toplum kültür. (Der. Binark, M & Kılıçbay, B.). Ankara: Epos Yayınları.
- Castells, M. (2013). İsyen ve umut ağları; internet çağında toplumsal hareketler, (Çev: E. Kılıç). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Cevizci, A. (2011). Felsefe sözlüğü. İstanbul: Say Yayınları.
- [Edmund. S. C. & Weiner, J. & Simpson, A.](#) (2004).The Oxford English Dictionary, Oxford: [Oxford University Press.](#)
- Erikson, E. H. (1993). Childhood and society. New York & London: Norton Company.
- Erikson, E. H. (2018). İnsanın sekiz evresi. (Çev: G. Akkaya). İstanbul: Okuyan Us Yayınları.
- Fisher, J. (1997). The postmodern paradisi so: dante, cyberpunk, and the technosophy of cyberspace. Internet culture. (Edt.) Porter, D. New York: Routledge. (111-128).
- Geser, H. (2002). Towards a (meta-) sociology of the digital sphere. (in) sociology in switzerland: towards cyberspace and vireal social relations. Online Publications. http://socio.ch/intcom/t_hgeser13.pdf.
- Harari, Y. N. (2018). 21. yüzyıl için 21 ders. (Çev: S. Sıral). İstanbul: Kolektif Kitap.
- Heidegger, M. (1969). Identity and difference. (Translated: by J. Stambaugh). New York: Harper & Row.
- Heidegger, M. (2008). Varlık ve zaman, (Çev. Kaan H. Ökten). İstanbul: Agora Kitaplığı.

- Jenkins, R. (2016). Bir kavramın anatomisi sosyal kimlik, (Çev: Bostancı, G.), İstanbul: Everest Yayınları.
- Karakaş, M. (2006). Küreselleşme ve Türk kimliği, İstanbul: Elips Kitap.
- Kılıç, S. (). (2016). Martin Heidegger'in varlık ontolojisinde fark metafiziği. Felsefe dünyası. 2016-Yaz. (63), (153-178).
- Küçükalp, K. & Çevirici, S. (2018). Kimlik ve farklılık tartışmaları bağlamında postmodern düşüncede temsil eleştirisi. Felsefe dünyası. 2018-Yaz. (67), (5-32).
- Masaroğulları, G. & Koçakgöl, M. (2011). Psikoloji sözlüğü. Ankara: Nobel Yayınları.
- Mucchielli, A. (1986). L'identité. Paris: Presses Universitaires de France.
- Narmanlıoğlu, H. (2013). Sanal cemaatte ulus ve ulusçuluk. (Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.
- O'Brien, J. (2005). Writing in the body: gender (re)production in online interaction, Communities in Cyberspace, (Ed. M. A. Smith & P. Kollock). Routledge. (75-103).
- Parekh, B. (2014). Kimliğin mantığı. Mollaer, F. (Edt) Kimlik Politikaları. Ankara: DoğuBatı Yayınları.
- Robins, K. (2013). İmaj: görmenin kültür ve politikası. (Çev: Türkoğlu, N.). İstanbul: Ayrıntı.
- Rogers, T.B. (1981). A model of the self as an aspect of human information processing. Cantor, N. & Kihlstrom, J. (Edt.). Personality, Cognition, and Social Interaction, Erlbaum.
- Smith, A. (1994). Milli kimlik. (Çev: S. Şener). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Saussure, F. (1985). Genel dilbilim dersleri. (Çev: B. Vardar). Ankara: Birey ve Toplum Yayınları.
- Timisi, N. (2003). Yeni iletişim teknolojileri ve demokrasi. Ankara: Dost Kitabevi.
- Timisi, N. (2005). Sanallığın gerçekliği: internetin kimlik ve topluluk alanlarına girişi. İnternet toplum kültür, (Der. Binark, M.& Kılıçbay, B.). Ankara: Epos Yayınları.
- Turkle, S. (1995). Life on screen: identity on the age of the internet, London: Weidelfeld & Nicolson.
- Türkçe Sözlük. (2011). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Vatandaş, C. (2007). Ulusal kimlik. İstanbul: Açılım Kitap.

Weeks, J. (1990). The value of difference, identity (community, culture, difference).
Rutherford, J. (Edt). London: Lawrence & Wishart. 1990.

Yılmaz, E. Bir internet sitesinde rastladım Size. Sanat ve sosyoloji, (Ed. A. Özaslan-Dikmen).
İstanbul: Bağlam yayınları.